

PRZEKSZTAŁCENIE UZDROWISKA W OŚRODEK PRZEMYSŁOWY NA PRZYKŁADZIE JASTRZĘBIA-ZDROJU

Eleonora Gonda-Soroczyńska, Marta Szkaradkiewicz
Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu

TRANSFORMING A SPA TOWN INTO AN INDUSTRIAL CENTRE: A CASE STUDY OF JASTRZĘBIE-ZDRÓJ

Streszczenie

Przeprowadzone badania miały udzielić odpowiedzi na pytanie „Czy funkcja przemysłowa może współegzystować z funkcją uzdrowską? Czy słusznie przekształcono uzdrowisko w ośrodek przemysłowy?”. Zwrócono uwagę na występujący nadal potencjał uzdrowski w byłym uzdrowisku Jastrzębie-Zdrój. Druga połowa lat 40. i początek lat 50. XX wieku, to okres niezwykłego jego rozkwitu jako ośrodka uzdrowskiego. Odbudowywano, zmodernizowano wybudowane wcześniej tj. przed II wojną światową zakłady lecznicze. Zadanie to w tamtym okresie stanowiło priorytet dla władz lokalnych, bowiem zakład uzdrowski był jedynym dużym pracodawcą w tym niewielkim mieście. Pomimo swojej kurortowej świetności w powojennych latach, w wyniku decyzji polityczno-społeczno-gospodarczych oraz ze względu na rozpoczętą w latach 60. XX wieku eksploatację złóż węgla kamiennego, z małego miasteczka, liczącego ponad 8 tysięcy mieszkańców, powstało duże ponad 100 tysięczne miasto przemysłowe. Pierwotnie funkcja uzdrowska istniała przy niezwykle prężnie rozwijającej się funkcji przemysłowej. Okazało się, że mogły one współegzystować, a mogłoby się wydawać, że wykluczać. Ostatecznie uzdrowisko zaprzestało swoją działalność w 1994 roku z powodu zaniku wód leczniczych. Pozostały po nim liczne obiekty infrastruktury uzdrowskiej, z przepięknym ponad 18 hektarowym Parkiem Zdrojowym. Można zadać pytanie, czy słusznie zlikwidowano uzdrowisko, dysponujące tak ogromnym potencjałem uzdrowskim?.

Słowa kluczowe: Jastrzębie-Zdrój, uzdrowisko, funkcja uzdrowiskowa, przemysł górniczy, potencjał uzdrowiskowy

Summary

The conducted study was aimed at answering the following question: is it possible for the industrial function to coexist with the curative function? Was it justified to convert the spa town into an industrial centre? The authors took into account the still-existing curative potential of the former Jastrzębie-Zdrój spa. The second half of the 1940s and the beginning of the 1950s was a time when it flourished as a therapeutic centre, with the curative facilities built before the second world war being rebuilt and modernised. The local authorities considered this to be a priority, as the spa town was the single large employer in this small town. Despite its glory as a resort in the years following the war, due to social, political and economic decisions as well as due to the exploitation of black coal which began in the 1960s, the rather miniscule town of over 8 000 inhabitants transformed into a large industrial city with more than 100 000 citizens. At first, its curative function coexisted with the rapidly developing industrial function. It turned out that it was possible for them to accompany each other, though it might have seemed before that they were mutually exclusive. The spa is no longer operative since the year 1994, when it was shut down due to a decline in curative waters. What remains are numerous elements of the spa infrastructure, including a beautiful 18 hectare Spa Park. One might wonder whether it was justified to close down a spa with such a magnificent curative potential?.

Key words: Jastrzębie-Zdrój, spa town, curative function, mining industry, curative potential

WSTĘP

Jastrzębie-Zdrój (niem. nazwa Bad Königsdorff-Jastrzemb) to miasto liczące 92 465 mieszkańców (stan na 31.03.2013). W okresie najlepszej prosperity tj. w 1991 roku zamieszkiwane było przez 104 594 mieszkańców. Miejscowość położona jest na Górnym Śląsku, w południowej części województwa śląskiego, przy granicy polsko-czeskiej. Graniczy z powiatami ziemskimi: rybnickim, pszczyńskim, cieszyńskim, wodzisławskim i powiatem grodzkim Żory. Zajmuje powierzchnię 88,62 km². Gęstość zaludnienia wynosi 1013,1 os./km². Jest ono jednym z centralnych ośrodków aglomeracji rybnickiej i Rybnickiego Okręgu Węglowego. Przez miasto przepływają rzeki: Jastrzębianka, Pszczyńska, Szotkówka, Gmyrdek (Michalak 1955). Mimo, iż Jastrzębie-Zdrój nie jest usytuowa-

ne na terenie historycznego Śląska Cieszyńskiego, to należy od 1998 roku do Euroregionu „Śląsk Cieszyński”, w którym pod względem liczby ludności jest największym miastem. Od stolicy województwa śląskiego – Katowic oddalone jest około 60 km. Miasto otoczone jest głównymi masywami Beskidów: Śląskiego, Śląsko-Morawskiego, Małego, z rozpoznawalnymi szczytami: Skrzycznego, Czantorii, Łysej Hory. Przy dobrej widoczności, z najwyższych punktów miasta widać najwyższe szczyty Tatr. W obrębie terenu miasta wydziela się obszar zurbanizowany ze strefą centralną i zespołem osiedli przykopalnianych oraz 6 byłych sołectw (będących wcześniej wsiami).

Obecnie Jastrzębie-Zdrój, to ważny ośrodek górnictwa węgla kamiennego i gazu ziemnego. Rozwinął się tu również przemysł odzieżowy i przetwórstwa spożywczego. To miasto, w którym przez wiele lat funkcjonowało rzadko spotykane połączenie uzdrowiska z miastem przemysłowym. O ośrodku tym można powiedzieć, iż posiada on wyjątkowe położenie ze względu na takie czynniki jak: bardzo dobre połączenie komunikacyjne z głównymi miastami Górnego Śląska, bliskie sąsiedztwo z Republiką Czeską i takimi miejscowościami jak Wisła, Ustroń, Brenna. Jastrzębie-Zdrój utraciło swe walory uzdrowiskowe zwłaszcza z powodu zaniku wód mineralnych spowodowanego działalnością górnictwem. Większość budynków dawnego kurortu istnieje do dzisiaj. Pełni jednak całkiem nowe funkcje i jest obecnie poddawana kompleksowej rewitalizacji (Janecki 2012).

CEL I METODY PRACY

Głównym celem pracy jest uzyskanie odpowiedzi na postawione we wstępie pytania tj.: „Czy funkcja przemysłowa może współzysztować z funkcją uzdrowiskową?, Czy słusznie przekształcono uzdrowisko w ośrodek przemysłowy?, Czy możliwe i zasadne byłoby przywrócenie miastu funkcji uzdrowiskowej?” By odpowiedzieć na postawione pytania szczegółowo zbadano potencjał uzdrowiskowy drzemący w tej obecnie przemysłowej miejscowości.

Badania przeprowadzono na podstawie inwentaryzacji bezpośredniej i pośredniej. Bezpośrednia polegała na pracach w terenie, podczas których wykonano inwentaryzacje urbanistyczne, architektoniczne oraz sporządzono dokumentację fotograficzną i wykonano liczne szkice. Zwrócono uwagę na istniejący potencjał uzdrowiskowy, na możliwości adaptacyjne niektórych obiektów, zwłaszcza pod kątem wykorzystania ich ponownie pod funkcje uzdrowiskowe, a także na elementy związane z szeroko pojmowaną turystyką i rekreacją, które mogłyby stanowić docelowo istotny produkt turystyczny w rozwoju miejscowości.

Inwentaryzacja pośrednia obejmowała zebranie informacji o historii powstania miejscowości, a zwłaszcza historii uzdrowiska i funkcjonowania poszczególnych obiektów leczniczych. W tej części badań oparto się na mate-

riałach uzyskanych w gminie, wywiadach środowiskowych oraz informacjach zawartych w wykazanym piśmiennictwie. Zgromadzone informacje potwierdzone zostały dokumentacją fotograficzną.

Fotografia 1. Park Zdrojowy im. dr M. Witzaka (1861 r.) z dobrze zorganizowanymi ścieżkami spacerowymi (fot. autorki, listopad 2012)

Photo 1. The Dr M Witzak Spa Park (1861) with well-organised walkways (photo by authoress, November 2012)

WODY LECZNICZE JASTRZĘBIA-ZDROJU

Uzdrowisko rozwinęło się w oparciu o miejscowe źródła solanki jodobromowej i złoża borowiny (Burda 2002). Leczone tu pacjentów ze schorzeniami narządów ruchu i dolegliwościami reumatycznymi. Funkcjonował Dom Zdrojowy, pijalnia wód mineralnych. Oprócz elementów typowo uzdrowiskowych miejscowość posiadała ogólnoturystyczne obiekty takie jak: ośrodek sportów zimowych, treningową skocznię narciarską.

W Jastrzębiu-Zdroju produkowana była 16-krotnie zagęszczona solanka jastrzębska, woda pitna o słonawym smaku „Jastrzębianka”, a także woda stołowa „Katarzynka”. Już w 1951 roku uruchomiona została rozlewnia wody mineralnej „Jastrzębianka” (Maga 1950). Produkcja wody odbywała się w zabudowaniach dawnego dworku Witzaków w Jastrzębiu Dolnym. Największymi

odbiorcami „Jastrzębianki” były śląskie zakłady przemysłowe, głównie huty, których pracownicy uzupełniali tą wodą ubytki chlorku sodu w organizmie. „Jastrzębianka” była wytwarzana do 1963 roku, kiedy to została zastąpiona wodą stołową „Katarzynka”.

Fotografia 2. Dom Zdrojowy w stylu architektury szwajcarskiej (1862) – obecnie budynek należący do Miejskiego Ośrodka Kultury, mieszczący salę teatralną, galerię sztuki, restaurację oraz siedzibę Towarzystwa Miłośników Ziemi Jastrzębskiej (fot. autorki, listopad 2012)

Photo 2. The Spa house maintained in the Swiss architectural style (1862). Currently owned by the Local Culture Centre and used as a theatre hall, an art gallery, a restaurant and the office of the Jastrzębie Land Lovers’ Association (photo by authoress, November 2012)

OKRES ŚWIETNOŚCI JASTRZĘBIA-ZDROJU JAKO UZDROWISKA

Rozwój miejscowości nastąpił wraz z odkryciem solanki jodowo-bromowej w 1859 roku, podczas wierceń w poszukiwaniu węgla, prowadzonych przez właściciela Jastrzębia Dolnego i Cetnarowca Emila von Schliebena. W 1861 roku hrabia Feliks von Königsdorff wykupił Jastrzębie Dolne i rozpoczął budowę obiektów leczniczych. Powstały wówczas pierwsze urządzenia kąpielowe, Łazienki (1861 r.) – późniejszy Zakład Przyrodolecznicy, Kasyno Zdrojowe

(1862r.) – późniejszy Dom Zdrojowy. Hrabia przyczynił się do zmiany nazwy miejscowości na Bad Königsdorff-Jastrzemb. Nazwa ta obowiązywała do 1922 roku. Od 1869 roku uzdrowisko należało do spółki Actien Commandit Gesellschaft. To ona zbudowała muszlę koncertową (istniejącą do dziś) i drewniany deptak. Przyczyniła się również do modernizacji istniejących obiektów. W 1890 roku Jastrzębie zostało zakupione przez Juliusza Landau. Zależało mu na jego przekształceniu w uzdrowisko dziecięce. W 1891 roku powstał pierwszy kompleks sanatoryjny z kaplicą. W 1905 roku dobudowano klasztor, a w 1909 roku szpital i budynek sanatoryjny należący do Katolickiego Zakładu Dziecięcego NMP. W latach 1890-1905 powstał Ewangelicki Zakład Dziecięcy „Betania” i Żydowski Zakład dla Dzieci. W 1896 roku Zdrój kupił dr Mikołaj Witczak. Przyczynił się on do jego rozwoju. Podczas trwania I wojny światowej wiele obiektów sanatoryjnych zamieniono na szpitale, z których korzystali ranni żołnierze. W 1918 roku Mikołaj Witczak odsprzedał uzdrowisko Austriacko-Niemieckiemu Towarzystwu Zdrojowemu. Jego synowie Mikołaj i Józef, po śmierci ojca unieważnili transakcję i zostali właścicielami Zdroju. Od 4 lipca 1922 roku Jastrzębie znalazło się w granicach Polski. Szczególny rozkwit uzdrowiska widoczny był w okresie międzywojennym za sprawą ówczesnych właścicieli rodziny Witczaków. Określano go „Perłą Górnego Śląska”. W miejscowości powstawały liczne prywatne pensjonaty dla kuracjuszy. W 1928 roku wybudowano Sanatorium im. Marszałka Piłsudskiego (przy wsparciu funduszy autonomicznego województwa śląskiego przeznaczonych dla inwalidów wojennych i powstańców śląskich), Sanatorium „Hutnik”, a w 1938 roku basen. Wybuch II wojny światowej powstrzymał rozwój uzdrowiska. Podczas trwania II wojny światowej na terenie uzdrowiska powstało „Miasto Matek” utworzone przez Niemców, które pod koniec wojny przekształcono w szpitale dla żołnierzy niemieckich. Po II wojnie światowej uzdrowisko dalej funkcjonowało, pełniąc swą wcześniejszą funkcję. Odremontowano obiekty lecznicze. Uzdrowisko zaliczono do uzdrowisk I kategorii (Kinasiewicz 2002). W 1948 roku uznano Jastrzębie-Zdrój za miejscowość posiadającą charakter użyteczności publicznej. W 1955 roku uzyskało status osiedla.

ZMIANA CHARAKTERU MIASTA Z UZDROWISKOWEGO NA PRZEMYSŁOWE

W latach 50-tych XX wieku w Jastrzębiu-Zdroju odkryto bogate złoża węgla kamiennego. Fakt ten przyczynił się do budowy Rybnickiego Okręgu Węglowego. Wpłynął także na zmianę charakteru miasta, które z miasta uzdrowiskowego stopniowo przekształcało się w przemysłowe, z dominującą rolą przemysłu

wydobywczego. Jeszcze w 1961 roku miasto liczyło tylko 3200 mieszkańców. Pierwszą kopalnię koksującego węgla kamiennego na terenie miasta oddano do użytku w 1962 r. Powstawały kolejne. Cztery nowe wybudowano do 1974 roku. Do miasta masowo zaczęli przybywać nowi osiedleńcy (Janecki 2012). Przyjeżdżali tu poszukujący pracy ludzie z całej Polski. Oprócz pracy oferowano im mieszkania. Sytuacja ta dla władz miasta stanowiła ogromne wyzwanie. Dynamika rozwoju wymagała ogromnych umiejętności w kontekście przestrzennym, funkcjonalno-użytkowym, technicznym, zarządczym.

Wraz z rozwojem przemysłu wydobywczego na niespotykaną dotychczas skalę, istniejące uzdrowisko zaczęło stopniowo podupadać. Rozbudowa przemysłu w Rybnickim Okręgu Węglowym spowodowała, że liczba ludności małej miejscowości uzdrowskiej wzrosła blisko 20-krotnie. Zdrojowa dzielnica miasta zaczęła tracić swój urok. W 1963 roku Jastrzębie-Zdrój otrzymało status miasta. Intensywna działalność wydobywczą kopalń spowodowała zanik leczniczych źródeł solanki. Fakt ten był główną przyczyną zakończenia w 1994 r. działalności uzdrowiska. Pomimo zakończenia działalności uzdrowskiej Jastrzębie-Zdrój posiadało status uzdrowiska do października 2007 r.

Obecnie miasto stanowi prężny ośrodek gospodarczy, z dominującą rolą górnictwa węgla kamiennego. Na jego terenie czynne są cztery kopalnie węgla kamiennego należące do Jastrzębskiej Spółki Węglowej SA: Borynia, Zofiówka, Jas-Mos i Pniówek. Spółka jest jedynym producentem węgla koksującego w kraju i największym w Unii Europejskiej (Janecki 2012). Węgiel koksujący to nadal bardzo cenny surowiec energetyczny (pomimo poszukiwania i wprowadzania alternatywnych, odnawialnych źródeł energii). Cenne złoża węgla znajdują się nadal pod całym miastem.

W wyniku reformy górnictwa i stworzenia dobrych warunków przedsiębiorcom, w ostatniej dekadzie nastąpił również dynamiczny rozwój sektora prywatnego w nowych branżach, m.in.: produkcja artykułów spożywczych, materiałów budowlanych, przetwórstwo tworzyw sztucznych (www.jastrzebie.pl). Ten stan powoduje stopniowe zmiany w wizerunku miasta.

Działalność górnicza to jedna z najpoważniejszych ingerencji człowieka w środowisko. W Jastrzębiu-Zdroju obserwuje się naruszenie struktury i równowagi środowiska na obszarze całego miasta (zmiana rzeźby terenu, zmiany koryt cieków wodnych, powstawanie bezodpływowych zalewisk, degradacja gleb, pogorszenie się warunków przepływu wód). Mimo zmian krajobrazu wskutek działalności antropogenicznej, na terenie miasta zachowało się wiele cennych pod względem przyrodniczo-krajobrazowym obszarów. Krajobraz naturalny lub zbliżony do naturalnego występuje w południowej części miasta głównie na obszarze dzielnic: Cisówka, Ruptawa, Szotkowice.

Fotografia 3. Muszla koncertowa w Parku Zdrojowym z 1862 r. amfiteatr, miejsce organizacji imprez muzycznych, m.in. cyklu Muzyczne środy w Jastrzębiu-Zdroju (fot. autorki, listopad 2012)

Photo 3. The Spa Park concert hall from 1862 – an amphitheatre and venue for music events such as the Musical Wednesdays in Jastrzębie-Zdrój cycle (photo by authoress, November 2012)

ZESPÓŁ UZDROWISKOWY W JASTRZĘBIU-ZDROJU KANDYDATEM W PLEBISCYCIE „7 CUDÓW WOJEWÓDZTWA ŚLĄSKIEGO”

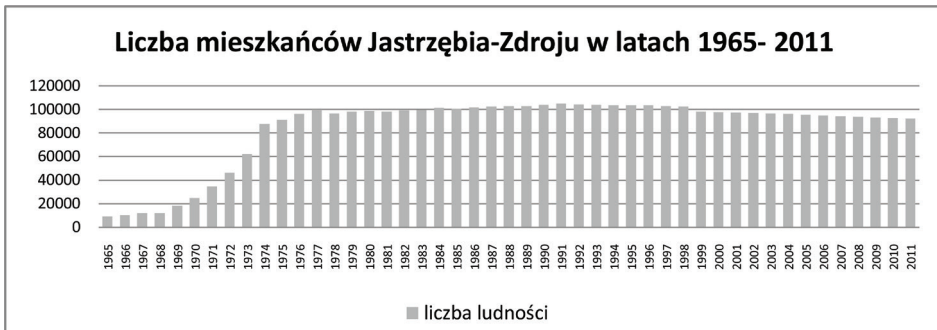
W 2012 roku zespół uzdrowiskowy w Jastrzębiu-Zdroju ogłoszono kandydatem w plebiscycie „7 cudów Województwa Śląskiego”. W okresie międzywojennym tj. największej swej świetności uzdrowisko nazywane było „Perłą Górnego Śląska”. Pozostałością po dawnym jastrzębskim uzdrowisku jest dziś kompleks zabytkowych pouzdrowiskowych obiektów z II połowy XIX wieku i początku XX.

Do rejestru zabytków klasy A wpisane zostały: Park Zdrojowy (1861); Dom Zdrojowy w stylu architektury szwajcarskiej (1862) – obecnie kawiarnia; Łazienki I (ok. 1865); Łazienki II (1912); Masnówka (1912); Klasztor (1905), byłe sanatorium – obecnie kościół Najświętszego Serca Pana Je-

zusa (3 ćw. XIX w.); budynek byłego Szpitala Kolejowego (1909); pijalnia wód (1861); muszla koncertowa (1862); budynek Betania III – obecnie hotel i restauracja „Dąbrówka”.

Fotografia 4. Pijalnia wód z 1861 r. w Parku Zdrojowym (fot. autorki, listopad 2012)
Photo 4. The Water Drinking House in the Spa Park from 1861
(photo by authoress, November 2012)

Rysunek1. Liczba mieszkańców Jastrzębia-Zdroju w latach 1965 – 2011
(opracowanie własne na podstawie www.stat.gov.pl)
Figure 1. The number of inhabitants of Jastrzębie-Zdrój between 1965 and 2011
(own elaboration based on www.stat.gov.pl)

Do zabytkowych obiektów pouzdrowiskowych należą także: budynek sanatorium Spółki Brackiej – obecnie siedziba Ośrodka Działalności Dydaktycznej Uniwersytetu Śląskiego; okazały gmach byłego „Sanatorium dla Inwalidów Wojennych i Powstańczych im. Marszałka Piłsudskiego” – obecnie Wojewódzki Szpital Rehabilitacyjny dla Dzieci (Siemko 1992).

Fotografia 5. Dom św. Józefa (1895 r.) w zabytkowym zespole klaszornym sióstr Boromeuszek – obecnie klasztor sióstr Boromeuszek (fot. autorki, listopad 2012 r.)
Photo 5. St. Joseph's House (1895) in the historic monastery complex of the Sisters of St. Borromeo – currently also a monastery for the Sisters of St. Borromeo (photo by authoress, November 2012)

UZDROWISKO JASTRZĘBIE-ZDRÓJ W LATACH 40. I 50. XX WIEKU

Wraz z zakończeniem II wojny światowej rozpoczął się nowy etap w historii uzdrowiska. W drugiej połowie lat 40. I na początku lat 50 obserwowany był niezwykły jego rozkwit (Burda i inni 2001). Odbudowywano, modernizowano zakłady lecznicze. Zadanie to stanowiło priorytet dla współczesnych władz lokalnych, bowiem zakład uzdrowiskowy był jedynym dużym pracodawcą w mieście. Wiosną 1946 roku otwarto pierwszy sezon zabiegów (w tym kąpielowych). Uruchomiono częściowo odbudowane „Łazienki III” (17 wanień do kąpieli so-

lankowych) oraz „Łazienki IV” (6 wanień kąpielowych). Oddano do użytku wyremontowany obiekt Sanatorium Związku Weteranów Powstań Śląskich. Mocą reformy rolnej upaństwowiono lasy należące do uzdrowiska i gospodarstwa rolnego w Jastrzębiu Zdroju. Ministerstwo Rolnictwa przejęło zarząd nad blisko 100 ha lasów. Ustanowiono tu obszar łowiecki. 14 czerwca 1946 roku zapadła decyzja o zwrocie zdrojowiska i gospodarstwa rolnego jego wcześniejszym właścicielom Mikołajowi i Józefowi Witeczakom.

Fotografia 6. Łazienki II (1912 r.) usytuowane naprzeciw Domu Zdrojowego – obecnie Miejski Ośrodek Kultury, Galeria Historii Miasta (fot. autorki, listopad 2012 r.)

Photo 6. The Second Bathhouse (1912) located opposite to the Spa House – currently a Local Culture Centre and the Town's Historical Gallery
(photo by authoress, November 2012)

6 listopada 1947 roku upaństwowiono jastrzębskie uzdrowisko. Majątek Jastrzębie Zdrój został przejęty na cele reformy rolnej i oddany w prowizoryczny zarząd Ministerstwa Zdrowia, zgodnie z poleceniem Urzędu Śląsko – Dąbrowskiego. Zdrojowisko weszło w skład Przedsiębiorstwa Państwowego „Uzdrowiska Polskie”. Od 1 stycznia 1948 roku zostało ustanowione samodzielnym zakładem pod nazwą Państwowe Uzdrowisko w Jastrzębiu Zdroju. Od momentu nacjonalizacji zdrojowiska, jego odbudowa została przyspieszona. W Laboratorium Analiz Wód Mineralnych w Solicach Zdroju przeprowadzono badania

miejscowej solanki. Po otrzymaniu pozytywnych wyników rozpoczęto prace nad odbudową „Łazienek I i II”, które zostały oddane do użytku w czerwcu 1948 roku. Oba te obiekty łącznie posiadały 28 kabin kąpielowych: 5 kwasowęglowych, 6 borowinowych i 17 solankowych. W lipcu 1948 roku oddano do użytku odbudowaną pijalnię wód leczniczych w Parku Zdrojowym. Liczba osób korzystających z kuracji systematycznie wzrastała. W 1947 roku w Jastrzębiu-Zdroju leczyło się około 3 200 dorosłych i dzieci, już w kolejnym sezonie 6 652 kuracjuszy. W trzecim powojennym sezonie z kuracji skorzystało łącznie 6 807 pacjentów. „Łazienki Parkowe” (dawne Letnisko dla Dywizji Śląskiej) zostały przejęte przez Związek Zawodowy Górników. W nich urządzano wczasy wypoczynkowe dla górników i ich rodzin. W okresie tym budynek otrzymał nową nazwę Sanatorium „Górnik”. W maju 1948 roku sanatoria i pensjonaty „Hutnik”, „Dyrzianka”, „Jastrzębianka” i „Górnik” przejął Fundusz Wczasów Pracowniczych, urządzając w nich wczasy profilaktyczno-lecznicze, a od 1957 roku, pełnoprofilowe lecznictwo uzdrowiskowe. Z leczenia w Jastrzębiu-Zdroju korzystali pacjenci skierowani przez Zakład Ubezpieczeń Społecznych, Samopomoc Chłopską i Ministerstwo Zdrowia. Dyrekcja uzdrowiska prowadziła własną kawiarnię i jadłodajnię w budynku Domu Zdrojowego. Nadal nieodłączną część zakładu leczniczego stanowiło pomocnicze gospodarstwo rolne, które zaopatrywało uzdrowisko w część produktów żywnościowych. W skład gospodarstwa pomocniczego wchodziło: ogrodnictwo, zakład produkujący wodę mineralną i wazelnia soli jodo-bromowej w Zabłociu. Ponadto gospodarstwo świadczyło także różne usługi na rzecz gminy, między innymi usługi transportowe, kanalizacyjne i grzewcze. Od 1949 roku jastrzębskie uzdrowisko posiadało swoją filię w Ustroniu. Pierwotnie posiadała ona tylko 32 miejsca dla rekonwalescentów. Od listopada 1950 roku zakład leczniczy w Jastrzębiu Zdroju został zaliczony do I kategorii polskich uzdrowisk. W 1951 roku uruchomiono wazelnię solanki leczniczej w Zabłociu. Od początku 1951 roku do zdrojowiska kierowano chorych na schorzenia gośćcowe, układu krążenia, gruczołów dokrewnych. Również leczono pacjentów po przebytej chorobie Heinego-Medina oraz ze schorzeniami kobiecymi.

W lutym 1953 roku utworzono Centralny Zarząd Uzdrowisk, podlegający Ministerstwu Zdrowia. Uzdrowisko Jastrzębie otrzymało status zakładu i przyjęło nazwę Zakład Uzdrowiskowy Jastrzębie Zdrój (Dobczyński 2002). W wyniku zmian społeczno-politycznych w kraju, wraz z postępującą stalinizacją zmieniono nazwę głównej alei w uzdrowisku. Odtąd najważniejsza ulica nosi nazwę Stalina. Park Zdrojowy nazwano parkiem im. Przyjaźni Polsko-Radzieckiej. W centralnej części parku ustawiono kamienny obelisk upamiętniający odwieczną przyjaźń obu narodów. Na placu między Domem Zdrojowym a budynkiem Łazienek II (obecny Miejski Ośrodek Kultury Galeria Historii Miasta) zaplanowano także ustawienie 6-metrowej makiety Pałacu Kultury w Warszawie, jednak projekt ten nigdy nie doczekał się realizacji.

Fotografia 7. Dawny Zakład Marii, Katolicki Zakład Dziecięcy (1891 r.) – obecnie Kościół rzymskokatolicki pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa oraz zespół klasztorny sióstr Boromeuszek (fot. autorki, listopad 2012 r.)

Photo 7. The former Mary Facility, a catholic Childrens' Facility (1891) – currently the roman catholic Most Sacred Heart of Jesus church and a monastery complex for the Sisters of St. Borromeo (photo by authoress, November 2012)

ZAKOŃCZENIE DZIAŁALNOŚCI UZDROWISKOWEJ

Uchwała rządu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z 1955 roku dotycząca budowy Rybnickiego Okręgu Węglowego (ROW) wpłynęła na los jastrzębskiego uzdrowiska (Siemko 1992). Na terenie dzisiejszego miasta Jastrzębie Zdrój w latach 1955-1974 oddano do eksploatacji 5 kopalni węgla kamiennego. Był to „wyrok śmierci” dla miejscowego źródła. Pomimo odkładania w czasie wykonania tego „wyroku”, doszło w końcu do zamknięcia zdrojowiska. Działalność kopalń przyczyniła się do zaniku leczniczych wód mineralnych – źródeł solanki. W wyniku intensywnej rozbudowy przemysłu w ROW-ie nastąpił znaczny wzrost zapylenia i zanieczyszczenia powietrza. Licząca kilka tysięcy mieszkańców spokojna miejscowość, przekształciła się w ponad 100-tysięczne miasto. Liczbę mieszkańców Jastrzębia-Zdroju w latach 1965-2011 obrazuje Tabela 1. Wynika z niej, iż w roku 1991 miejscowość legitymowała się największą liczbą mieszkańców tj. 104 594 osobami.

Fotografia 8. Łazienki III (1920 r.) – obecnie budynek w ruinie (fot. autorki, listopad 2012 r.)

Photo 8. The Third Bathhouse (1920) – currently in ruin (photo by authoress, November 2012)

Na początku lat 90. XX wieku nastąpiło ostateczne zamknięcie uzdrowiska. Jednakże, zanim uzdrowisko zakończyło działalność, aż do lat 80. z kuracji leczniczych korzystało 4 tysiące pacjentów rocznie (w drugiej połowie lat 50. do Jastrzębia przyjeżdżało średnio ponad 5 700 osób rocznie). Zauważalny spadek liczby odwiedzających Zdrój notowany był od roku 1982 tj. 3 700 osób rocznie. W kolejnych latach zmniejszono liczbę miejsc w sanatoriach, a tym samym zmniejszała się liczba osób przyjeżdżających. Jednocześnie rosła liczba korzystających z leczenia w zakładach uzdrowiskowych Ustronia. Ustroń Zawodzie intensywnie rozwijał bazę uzdrowiskową. Wybudowane tam obiekty miały stanowić zastępstwo obiektów Jastrzębia-Zdroju.

29 października 1961 roku uzdrowisko Jastrzębie Zdrój obchodziło 100-lecie swojego istnienia. Z tej okazji na ścianie „Łazienek III” w Parku Zdrojowym odsłonięto pamiątkową tablicę poświęconą tej rocznicy. Od 1964 roku jastrzębskie źródła solankowe zaczęły zanikać, na skutek działalności górniczej (Sikora 2001). Resort górnictwa wykonał w zamian zastępcze ujęcie solanki w Moszczenicy, skąd rurociągiem transportowana była ona do Zdroju.

Fotografia 9. Dawny i obecny zespół klasztorny sióstr Boromeuszek z 1891 r.
(fot. autorki, listopad 2012 r.)

Photo 9. The former and current monastery complex for the Sisters of St. Borromeo from 1891 (photo by authoress, November 2012)

W 1967 roku rozpoczęła się budowa zastępczego uzdrowiska w Ustroniu Zawodziu. Tym samym rozpoczął się powolny proces likwidacji lecznictwa uzdrowiskowego w Jastrzębiu-Zdroju. Zamykano kolejne sanatoria i pensjonaty. Budynkom uzdrowiskowym nadawano nowe funkcje. Od 1963 roku w obiektach sanatoriów „Hutnik”, „Pokój” i „Jastrzębianka” działał szpital miejski. W 1970 roku kolejowe sanatorium dla dzieci mieszczące się w „Domu Aniołów Stróżów” zamknęło swoją działalność, a w jego miejscu powstał szpital kolejowy. W 1970 roku w Ustroniu, Zjednoczenie Uzdrowisk Polskich powołało Przedsiębiorstwo Państwowe Uzdrowisko Ustroń-Jastrzębie z tymczasową siedzibą w Jastrzębiu Zdroju.

W 1984 roku rozpoczęła się etapowa likwidacja lecznictwa sanatoryjnego w Jastrzębiu na rzecz całkowitego przeniesienia działalności do Ustronia. Od 1989 roku, gdy Zamienny Zespół Sanatoryjny w Ustroniu Zawodziu osiągnął pełny potencjał, dyrekcja uzdrowiska została przeniesiona do Ustronia, a jastrzębskie zdrojowisko przekształcono w oddział Zespołu Sanatoryjnego Ustroń Zawodzie. Dwa lata po przeniesieniu dyrekcji uzdrowiska do Ustronia

Ministerstwo Zdrowia podjęło decyzję o zaprzestaniu finansowania leczenia uzdrowiskowego w Jastrzębiu Zdroju, jednak na skutek sprzeciwu załogi i starań zarządu miasta, finansowanie przedłużono do połowy 1992 roku.

Fotografia 10. Masnówka (1912 r.) – obecnie Oddział Jastrzębskiej Miejskiej Biblioteki Publicznej, Biblioteka Uniwersytecka, kawiarnia z tarasem oraz galeria sztuki. To także stałe miejsce organizacji Jastrzębskiego Festiwalu Filmu Niezależnego.

Photo 10. The Masnówka (1912) – currently a division of the Jastrzębie City Public Library, the Academic Library, a café with a terrace and an arts gallery. Also a venue for the Jastrzębie Independent Film Festival.

W 1991 roku sanatoria w Ustroniu i Jastrzębiu, posiadające łącznie 697 łózek, przyjęły 11 869 kuracjuszy. Rada Miasta podjęła uchwałę o nieodpłatnym przejściu nieruchomości uzdrowiskowych, które nadal miały służyć lecznictwu balneologicznemu. Zabiegi przyrodolecznicze w „Łazienkach III i IV” przeprowadzane były do 1994 roku, kiedy to jastrzębskie uzdrowisko całkowicie upadło. Rada podjęła również decyzję o sprzedaniu sanatorium „Górnik” (dawne „Łazienki Parkowe”, wcześniej Letnisko dla Dywizji Śląskiej) prywatnemu inwestorowi (Białeccc 2001). W 1994 roku budynek tego sanatorium doszczętnie spłonął.

Na podstawie Decyzji z 30 kwietnia 1993 roku, Park Zdrojowy im. dr Mikołaja Witczaka, założony w 1861 roku, wraz z budynkami uzdrowiska: byłymi

sanatoriami „Mieszko”, „Dąbrówka” (dawna „Betania”), pawilonem nr 3 (dawne sanatorium Spółki Brackiej), willą „Opolanka”, zespołem klasztornym i kościołem pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa (dawny Zakład Marii) i „Domem Aniołów Stróżów”, został wpisany do rejestru zabytków klasy „A”.

Fotografia 11. Park Zdrojowy, schody terenowe dostosowane dla osób niepełnosprawnych i matek z małymi dziećmi (fot. autorki, listopad 2012)
Photo 11. The Spa Park, terrain stairs adapted for the disabled and mothers with small children (photo by authoress, November 2012)

MAŁA ARCHITEKTURA BYŁEGO ZDROJOWISKA

Oprócz dobrze rozwiniętej infrastruktury uzdrowiskowej (o czym świadczą zamieszczone w opracowaniu fotografie autorki, na szczególną uwagę zasługują elementy małej architektury stanowiące uzupełnienie tych pierwszych. Wśród nich wymienić należy ścieżki spacerowe dobrze urządzone i zagospodarowane (z lampami, ławkami, koszami na śmieci), fontannę zlokalizowaną nieopodal byłego Domu Zdrojowego, tablice informacyjne na terenie Parku Zdrojowego, rzeźby, obeliski, urządzenia terenowe takie jak schody terenowe dostosowane dla osób niepełnosprawnych i matek z małymi dziećmi oraz inne. Wszystkie

te elementy stanowić mogą wzór dla niektórych funkcjonujących uzdrowisk, jak należy aranżować tego typu przestrzenie, bacząc przede wszystkim na topografię terenu.

Fotografia 12. Fontanna nieopodal byłego Domu Zdrojowego
(fot. autorki, listopad 2012)

Photo 12. The fountain near the former Spa House
(photo by authoress, November 2012)

PERSPEKTYWY ROZWOJU MIASTA

Miasto nadal rozwija się. Działa w nim Jastrzębska Strefa Aktywności Gospodarczej Sp. z o.o. Na jej terenie nowi inwestorzy będą zwolnieni z podatku od nieruchomości. Tam można skorzystać z pomocy publicznej (zwolnienie z części podatku dochodowego).

Władze samorządowe dysponują pełnym pakietem stosownych dokumentów planowania strategicznego i przestrzennego. W 2005 roku uchwalono studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, które powiązane jest z aktualną strategią miasta. Opracowano programy rewitalizacji terenów miejskich i poprzemysłowych, ochrony środowiska, gospodarki odpadami, usuwania azbestu, opieki nad zabytkami (Janecki 2012).

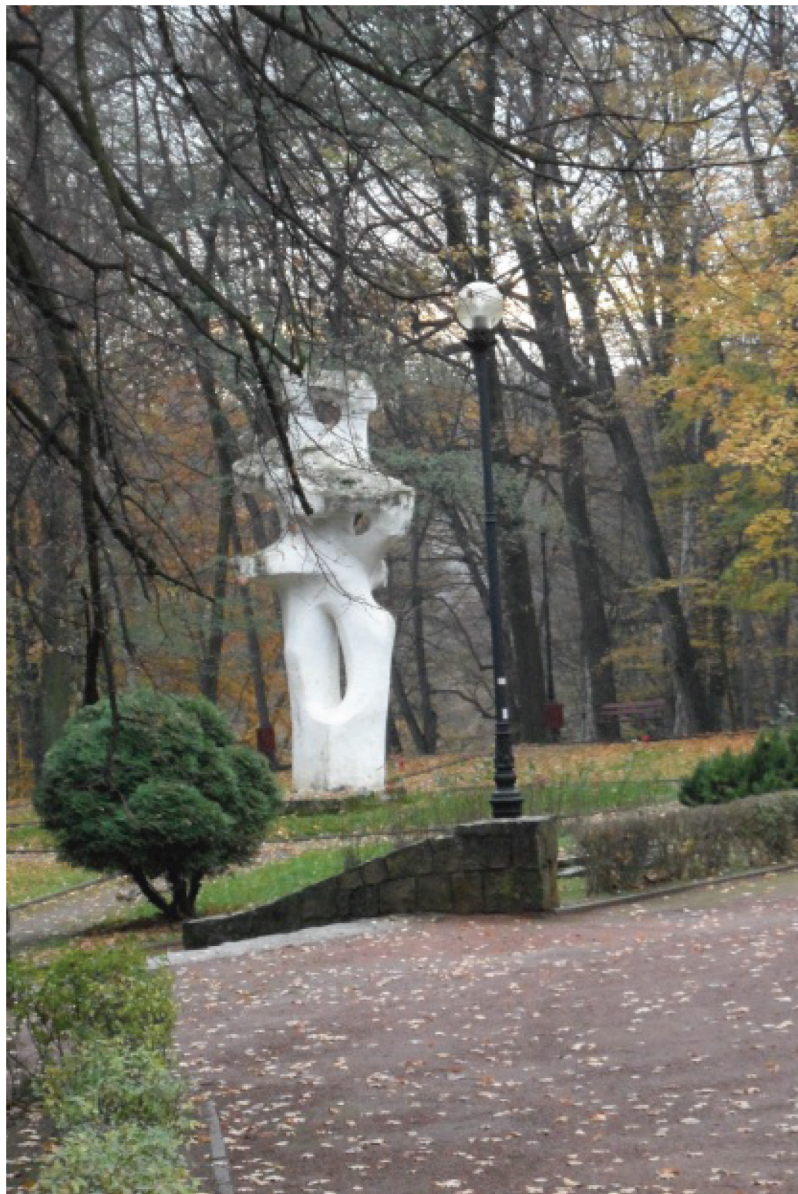
Fotografia 13. Tablica informacyjna o Parku Zdrojowym, dobrze utrzymane ścieżki spacerowe (fot. autorki, listopad 2012)

Photo 13. An information board about the Spa Park and some well-maintained walkways (photo by authoress, November 2012)

PODSUMOWANIE

To co pozostało po uzdrowisku z okresu jego świetności zarówno w okresie międzywojennym jak i latach 40. i 50. XX wieku to nazwa z przyrostkiem „Zdrój”, Park Zdrojowy, uzdrowiskowe obiekty kubaturowe świadczące o jakości uzdrowiska, jego skali, ich lokalizacja w lub nieopodal Parku Zdrojowego, elementy uzdrowiskowej małej architektury. W wyniku przeprowadzonych badań można stwierdzić, iż funkcja przemysłowa mogła współegzystować z funkcją uzdrowiskową, zatem mogłyby nadal obie funkcjonować. Zdaniem autorki niesłusznie przekształcono uzdrowisko w ogromny ośrodek przemysłowy, nie uwzględniając istniejącego potencjału uzdrowiskowego (infrastruktura, walory przyrodnicze, klimatyczne, krajobrazowe). Możliwe i zasadne byłoby przywrócenie miastu funkcji uzdrowiskowej, która mogłaby być jedną z wielu. Nie należało zaprzepaścić ogromnego potencjału uzdrowiskowego, jakim miejscowość dysponowała, nie tylko w kontekście lokalnym, ale również regionalnym i ponad regionalnym. A może należało takimi metodami pozyskiwać węgiel, by nie spowodować zaniku wód leczniczych, tak by kolejne poko-

lenia mogły korzystać z ich zdrowotnych walorów, tak, by ocalić uzdrowskie dziedzictwo kulturowe.

Fotografia 14. Rzeźba w Parku Zdrojowym – Tańcząca para
(fot. autorki, listopad 2012)

Photo 14. A sculpture in the Spa Park – a dancing couple
(photo by authoress, November 2012)

LITERATURA

- Białeccczy H. i L.(2001). Szkic monograficzny Szerokiej. Jubileusze 721 lat Szerokiej, 200 lat Kościoła parafialnego, 30 lat Szkoły Podstawowej nr 18, 30 lat KWK „Borynia”, Rzymsko-katolicka Parafia Wszystkich Świętych w Szerokiej, Jastrzębie Szeroka, Drukarnia „Jastrzębie, Jastrzębie-Zdrój.
- Burda A., Goździk-Babicz L., Górny M., Limanowska E., Miler T., Pudlik A., Romańska D., Węgrzyn A.(2001). Jastrzębie-Zdrój. Dzieje uzdrowiska. Parafia najświętszego Serca Pana Jezusa 1951-2001, Państwowy Instytut Naukowy, Instytut Śląski w Opolu, Towarzystwo Miłośników Ziemi Jastrzębskiej, Wydanie I, Drukarnia Florek, Gliwice.
- Burda A. (2002). Solanki, kasyno i kościół, Gość Niedzielny, nr 1, s.28, Katowice.
- Dobczyński J. (2002). Informator uzdrowiskowy. Naturalne przetwory zdrojowe w leczeniu domowym, Polskie Uzdrowiska Dział Produktów Zdrojowych, Wydawnictwo Polskiego Archiwum Krajoznawczego, Warszawa.
- Fudziński J. (1979). Co wiesz o swoim mieście, Część I,II,III, VI, VII, Nasze Problemy.
- Janecki M. (2012). Jastrzębie-Zdrój, Przegląd Urbanistyczny/2012/TOM IV, s.62-67.
- Kinasiewicz A. (2002). Niezwykła historia figury św. Jana Nepomucena w Jastrzębiu-Zdroju, Urząd Miasta, Jastrzębie-Zdrój.
- Maga S. (1950). Jastrzębie-Zdrój na Górnym Śląsku, Polskie uzdrowiska, Biblioteka uzdrowiskowa, Lekarski Instytut Naukowo-Wydawniczy, Warszawa.
- Michalak T. (1955). Jastrzębie-Zdrój i okolice, Wydawnictwo Sport i Turystyka, Warszawa.
- Siemko P. (1992). Jastrzębie-Zdrój w zabytkach sztuki, Urząd Miejski w Jastrzębiu-Zdroju, Jastrzębie-Zdrój.
- Sikora T. (2001). Historia Jastrzębia Zdroju, Biuletyn Towarzystwo Miłośników Ziemi Jastrzębskiej.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 22 października 2007 r. ws. pozbawienia statusu uzdrowiska miasta Jastrzębie-Zdrój (Dz. U. z 2007 r. Nr 201, poz. 1448)

dr hab. inż. arch. Eleonora GONDA-SOROCZYŃSKA
mgr Marta SZKARADKIEWICZ
Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu
Katedra Gospodarki Przestrzennej
ul. Grunwaldzka 53, 50-357 Wrocław,
tel. 071-320-56-16, fax 071 320-56-07
e-mail:eleonora.gonda-soroczynska@up.wroc.pl
e-mail: marta.szkaradkiewicz@up.wroc.pl